

KRITICKÁ SOCIÁLNA PRÁCA

BARBARA NOWAK - TOMAŠ PLANKA

KRITICAL SOCIAL WORK

Abstrakt

Predkladaná štúdia prináša základné poznatky o kritickom smere v sociálnej práci. Tento smer sociálnej práce presadzuje sociálnu spravodlivosť a to za pomoci praxe sociálnej práce a tvorbou sociálnej politiky. Jedným zo základných prístupov kritickej sociálnej práce je empowerment. Empowerment sa venuje pôsobeniu a využívaniu princípu zmocňovania v sociálnej práci. Nakoľko tento termín nie je príliš známy, venujeme sa primárne objasneniu pojmu empowerment v súvisi so sociálnou prácou. Po objasnení tohto pojmu a oboznámením čitateľa s jeho významom, rozoberieme aj využitie a pôsobenie empowermentu v sociálnej práci za pomoci supervízie.

Kľúčové slová

Sociálna práca. Kritická sociálna práca. Empowerment. Supervízia.

Abstract

The present study provides a basic understanding of the critical strand in social work. This strand of social work advocates for social justice and does so with the help of social work practice and social policy making. One of the basic approaches of critical social work is empowerment. Empowerment is concerned with the operation and use of the principle of empowerment in social work. Since this term is not very well known, we are primarily concerned with clarifying the concept of empowerment in relation to social work. After clarifying this term and familiarizing the reader with its meaning, we also discuss the use and operation of empowerment in social work with the help of supervision.

Key words

Social work. Critical social work. Empowerment. Supervision.

Kritická sociálna práca

Kritická sociálna práca má svoj pôvod v kritike takzvanej tradičnej sociálnej práce, ktorú považovala za nástroj na udržanie nespravodlivého sociálneho útlaku a nastaveného poriadku. Svoje poslanie vidí v kritike moci v spoločnosti, útlaku, opresie a sociálneho poriadku. „Hlavným poslaním kritickej sociálnej práce je podpora sociálnej spravodlivosti prostredníctvom praxe sociálnej práce a tvorby politiky. Na tento účel kritickí sociálni pracovníci uskutočnili teórie, ktoré uprednostňujú sociálne štrukturálne analýzy a podporujú spoločné prístupy k činnosti.“(Pikna, 2018, s. 28)

Predkladanú definíciu kritickej sociálnej práce vo svojom diele vlastným opisom potvrdzujú aj Stachoň a Vrt'ová (2021, s. 35), „kritická sociálna práca sa zaoberá celospoločensky rozšírenými problémami, ako sú nezamestnanosť, sociálna exklúzia, chudoba, rasizmus a rôzne iné formy diskriminácie, bariéry sťažujúce prístup k napĺňaniu základných ľudských práv, napríklad práva na bývanie, zdravotnú starostlivosť či vzdelanie. Postupy a metódy kritickej sociálnej práce sú síce odlišné od klasických prístupov, ale rovnako je ich primárnym cieľom odstrániť hrozby a dôsledky marginalizácie.“

Základnými východiskami kritickej sociálnej práce pri práci s klientom by mal byť rešpekt voči klientovi a jeho chápanie ako rovnocenného, taktiež aj otvorený prístup, na základe ktorého má prax potenciál priniesť zmenu, posilnenie a zmocnenie – empowerment. „Sociálni pracovníci reflektujú svoj privilegovaný prístup k moci a rozvíjajú stratégie na zdieľanie moci so svojimi klientmi. Preto je veľmi významným aspektom kritickej sociálnej práce dôležitosť symetrického alebo dialogického vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom.“ (Janebová, 2014, s. 8)

Kritická sociálna práca sa zameriava na analýzu a kritiku sociálnych systémov a štruktúr, ktoré prispievajú k nerovnosti a sociálnym problémom. Táto perspektíva sa snaží pochopiť a riešiť hlbšie príčiny sociálnych problémov, namiesto len riešenia ich dôsledkov. Kritickí sociálni pracovníci sa zaujímajú o mocenské nerovnováhy a snažia sa podporovať zmenu vo väčšom sociálnom kontexte.

Hlavným nástrojom pri práci s klientom je kritická reflexia a dekonštrukcia/rekonštrukcia. Tieto pojmy zahŕňajú prácu s vedomosťami a ich konštruovaním, identifikáciu a transformáciu vzťahov a prácu s identitami, naratívami a rozdielnosťou. „Pri práci s ľuďmi sa tu zdôrazňuje potreba reflektovať kontext celej interakcie a analyzovať celý zážitok z nej. To zahŕňa kognitívnu aj emocionálnu rovinu – to ako sa cítil a správal klient/ka, ako sa cítil a správal pracovník/čka a ako prebiehala interakcia. To sa totiž pri práci s ľuďmi ukázalo byť významným faktorom, ktorý značne ovplyvňoval platnosť teoretických poznatkov v praxi. Reflexivita v tomto smere zohráva významnú úlohu pri výskumnej praxi, kde označuje schopnosť rozpoznať, že všetky aspekty nás a našich kontextov ovplyvňujú spôsob, ktorým kúmame alebo vytvárame poznanie.“ (Brnula et al., 2015, s. 196)

Tento pracovný postup kritickej reflexie zahŕňa kognitívnu aj emocionálnu rovinu. „Kritická reflexia je tu chápaná ako reflexia, ktorá zahŕňa analýzu myslenia jednotlivca, s ohľadom na vplyv spoločensky dominantného myslenia. Vytvára sa tu prepojenie individuálnych presvedčení s presvedčeniami spoločnosťou predkladanými a spôsobmi, ako sa s nimi v súlade vykonáva moc. Toto je následne podrobené analýze, vychádzajúcej z kritickej teórie. Kritickosť nám umožňuje spytovať poznatky ktoré máme, vrátane automaticky prijímaných právd a umožňuje nám preniknúť cez povrch a vytvárať štrukturálne prepojenia.“(Tamtiež) Existuje však viacero chápaní úrovni takejto reflexie:

1. dvojstupňová

- prvý stupeň znamená učenie sa s ohľadom na akceptované hodnoty a druhý stupeň znamená spytovanie týchto hodnôt

2. trojstupňová

- najnižšou reflexiou je technická reflexia, nasleduje praktická reflexia a končí to emancipačnou reflexiou

Kritická sociálna práca sa so svojim prístupom ku klientovi orientuje na podporu tých členov spoločnosti, ktorých je možné označiť za poškodených. Vychádza z predpokladu, že vytvára komplex sociálnych služieb a podmienok, ktoré napĺňajú potreby jednotlivca. Úlohou tohto smeru sociálnej práce je prispieť k snahe o takú zmenu spoločnosti, ktorej výsledkom by boli rovnejšie podmienky pre všetkých. Janebová (2014, s. 9 - 10) definuje prácu s klientom tak, že kritická sociálna práca „sa zameriava na emancipačnú prácu s jednotlivcom v jeho sociálnom prostredí a jej cieľom je predovšetkým zmena sebauvedňovania ľudí v rámci sociálnych štruktúr a aktivizácia ich individuálneho potenciálu k zmene systému.“ Pri skupinovej sociálnej práci poukazuje autorka na zásadnú zmenu, ktorou sa kritická sociálna práca diametrálne líši od tej tradičnej. „Kritická skupinová práca, podobne ako tradičná skupinová práca, je založená na skupinovej skúsenosti ľudí, ktorí sú aktérmi zmeny, ale jej cieľom je predovšetkým zmena sociálneho prostredia, nie prispôsobenie členov skupiny systému. V kritickom poňatí skupinovej práce by malo dôjsť aj k rozvoju jednotlivcov, ale v tom zmysle, že si kolektívne uvedomia buď svoj vlastný útlak, alebo naopak, svoju úlohu utláčateľov a zmenia svoju úlohu v systéme. Zároveň môže skupina ako celok získať potenciál zmeniť životné podmienky jednotlivých členov.“ (Tamtiež)

Kritická sociálna práca sa svojim myslením orientuje na zmenu klientovho prostredia a na zmenu a správne nastavenie sociálneho poriadku. V kritickej sociálnej práci je dôležitá schopnosť pozerat' sa na problémy zo širšieho hľadiska a chápať ich v kontexte sociálnych štruktúr a systémov. K týmto účelom využíva metódy a postupy seba vlastné. Preto, sa v nasledujúcej podkapitole venujeme empowermentu ako jednému z prístupov kritickej sociálnej práce.

Empowerment ako prístup kritickej sociálnej práce

Empowerment, alebo inými slovami posilnenie, zmocnenie. Môžeme ho laicky definovať ako proces posilňovania sebavedomia a prevzatia kontroly nad okolnosťami vlastného života, v záujme našich cieľov a zlepšenia kvality života. „Empowerment (v komplexnej podobe) je orientovaný na osoby, ktoré sa nachádzajú v nežiaducej životnej situácii zasahujúcej do ich osobného či spoločenského života. Úlohou zmocňovania je doceliť spôsobilosť ľudí realizovať samostatné rozhodnutia voči nepriaznivej situácii.“ (Šarišská - Balogová, 2018, s. 38-39)

Podľa predloženej definície od Šarišskej a Balogovej, hovoríme o empowermente ako o hnacej sile, ktorá má za úlohu naštartovať a rozprúdiť všetky hnacie sily v klientovi, ktorý sa nachádza v nepriaznivej životnej situácii. Cieľom tohto procesu je teda nabudiť klienta, aby svojimi vlastnými zmobilizovanými silami bol schopný napredovať a činiť rozhodnutia, ktoré ho posúvajú vpred. S touto definíciou empowermentu sa viac menej stotožňuje aj Matulayová (2011, s. 75), ktorá tvrdí že „empowerment predpokladá rozvoj osobnej, interpersonálnej a politickej moci, ktorá umožňuje jednotlivcom alebo skupinám zlepšiť ich životnú situáciu. Predpokladá plnú účasť ľudí na formulácii, realizácii a zhodnotení rozhodnutí určujúcich ich sociálne fungovanie v širšom sociálnom prostredí a aj ich osobnú životnú pohodu.“ Empowerment nás teda inými slovami povzbudzuje k tomu, aby sme využili všetky naše schopnosti a všetku osobnú moc, s cieľom skvalitnenia životnej situácie..

„Zmocňovanie (empowerment) a advokácia sa pôvodne orientovali na prekonávanie bariér pri prístupe k službám, získali však širší záber. Koncept zmocňovania vychádza z niekoľkých téz – moc má vzťahový charakter (vzniká vo vzťahoch a ovplyvňuje ich), je intencionálna (zámerná), môže mať prosociálnu, asociálnu i antisociálnu tvár, je fluidná (premenlivá), užívaná (uplatňovaná), ale nie vlastnená.“ (Pružinská – Labáth, 2021, s. 29) Pružinská a Labáth sa vo svojom diele vyjadrujú o empowermente ako o moci, ktorá disponuje rôznymi vlastnosťami a vieme ju použiť rôznymi spôsobmi. Vo vzťahu k sociálnej práci však bližšie podávajú definíciu empowermentu ako „získanie/obnovenie moci a kontroly nad svojimi „životmi“ – o snahu odstrániť personálne, sociálne a administratívne bariéry, rozvíjať svoju kapacitu, vyžadovať dodržiavanie ľudských práv.“ (Tamtiež)

„Pre sociálneho pracovníka je podľa Paynea (2005) rozhodujúce byť schopný odovzdávať moc, znižovať odstup vyplývajúci zo sociálnych a z osobných zábran, pomôcť robiť rozhodnutia a podobne, s cieľom zvyšovať kapacitu a sebadôveru pri prenose moci. Zmocňovanie je súčasne procesom i cieľom sociálnej práce. Z pohľadu cieľa je to stav, keď má človek možnosť určovať svoje smerovanie, kontrolovať svoje blízke prostredie, právo plánovať a rozhodovať sa vo veciach, ktoré sa ho priamo týkajú, nárok byť vypočutý. Zmocňujúci proces je cestou na dosiahnutie tohto stavu.“ (Payne, 2005 In Pružinská – Labáth, 2021, s. 30)

Sociálny pracovník pri procese empowermentu je dôležitým prvkom pri spustení samotného procesu, ako aj pri priebehu procesu. Počas samotného priebehu procesu klienta vedie a usmerňuje, pomáha mu zmobilizovať vlastnú osobnú moc a schopnosti, ktoré vedú k zlepšeniu situácie. Avšak pri tomto procese postupne aj odovzdáva moc nad týmito silami, prestáva ich smerovať sociálny pracovník a preberá ich samotný klient. Pružinská a Labáth (2021, s. 29) vo svojom diele odporúčajú sociálnemu pracovníkovi pri procese empowermentu postupovať podľa nasledujúcich krokov:

1. „skúmať danú situáciu, uznať individuálne vnímanie, uvedomiť si okolnosti,
2. podporovať sebavedomie, rozvíjať kritické vedomie reality, hľadať nové príležitosti a podporovať individuálnu voľbu,
3. preniesť voľbu do akcie a postupne situáciu meniť.“

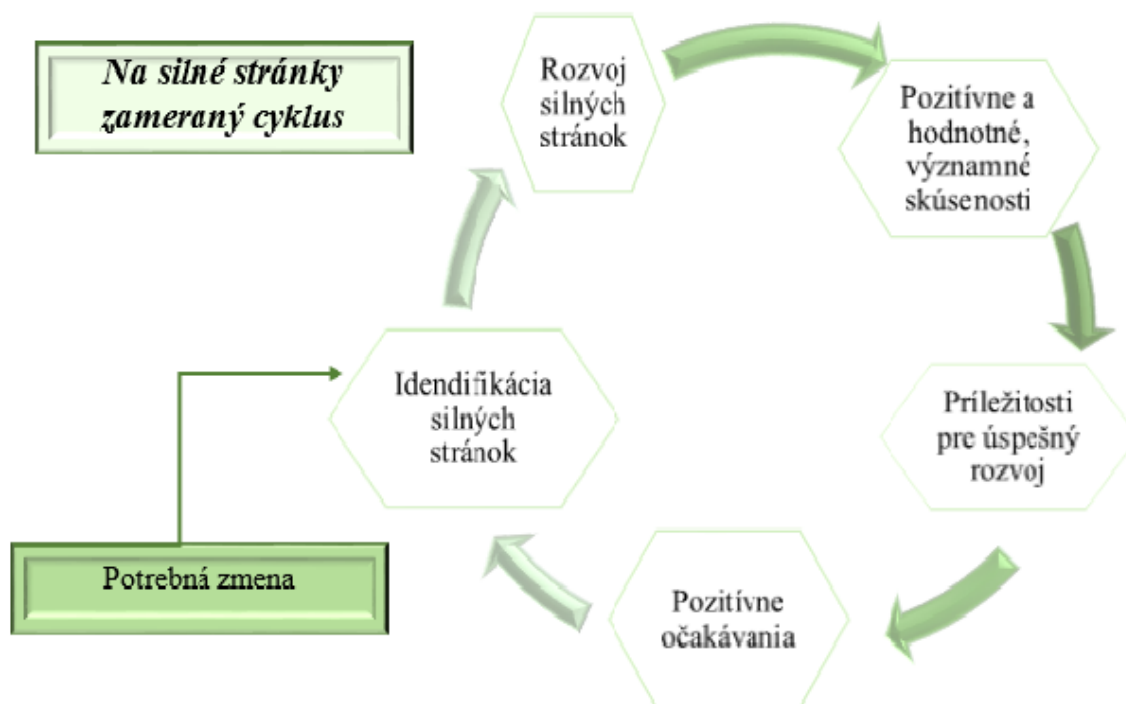
Proces sa sústreďuje na predávanie moci, teda na poskytovanie pomoci ľuďom s pocitmi bezmocnosti a na rozvoj ich schopností a potenciálu v riešení situácie a problému. Základné a odporúčané princípy empowermentu – zmocňovania:

- „- byť vnímavý voči rôznym formám útlaku,
- rozoznávať a uznávať rozmanitosť a inakosť,
- byť pripravený riskovať a postaviť sa útlaku,
- uvedomovať si vlastnú autoritu, moc a postavenie,
- byť ochotný v mocenských vzťahoch vyjednávať,
- deliť sa o znalosti a skúsenosť
- vytvárať priestor pre vylúčených, aby mohli vyjadriť svoj postoj,
- byť pripravený podeliť sa o moc alebo vzdať sa jej pri prijímaní rozhodnutí,
- podporovať asertivitu a sebaurčenie,
- podporovať kladenie otázok a diskutovať o pravidlách (aj samotných pracovníkov),
- byť ochotný obhajovať tých, ktorí sú nevypočutí (utláčaní),
- hľadať zdroje solidarity medzi odporujúcimi si záujmami.“ (Tamtiež)

Zmocňovanie je spôsob, ako klienta podnietiť k aktivite, nechať mu zodpovednosť za vlastné činy a najväčšiu výhodu môžeme vnímať v tom, že ak klient ukáže svoju aktivitu a záujem o zmenu, pomáha mu to prekonať obavy z kontaktu so spoločnosťou v spolupráci so sociálnym pracovníkom. Ak v procese zmocnenia klient zmení svoj uhol pohľadu na svet a začne využívať zdroje a potenciály, je na ceste k zlepšeniu svojho života. Koncept zmocňovania je prostriedok ako klienti získajú kontrolu, príp. väčšiu moc nad vlastným životom prostredníctvom ktorej dokážu legitímnou formou prekonať prekážky, s ktorými sa stretávajú. (Navrátil, 2001)

Sociálny pracovník by sa mal usilovať o zmocňovanie klienta a uplatňovať koncept sociálnej práce zameranej na silné stránky. Ak tieto podmienky splní, je možné očakávať zmenu myslenia u klienta na situáciu vďaka uplatneného prístupu orientovaného na silné stránky. Klient sa bude cítiť rešpektovaný a prijímaný. Rozoznať a identifikovať silné stránky klienta je prvým krokom k úspešnému vyriešeniu problémovej situácie a úspešnému procesu zmocňovania – empowermentu.

Obr. č. 1 – Na silné stránky zameraný cyklus

Zdroj:

Hammond – Zimmermand, 2001 In Navrátil, 2001

Supervízia ako prvok zmocňovania

„Supervízia je metódou kontinuálneho rozvoja profesionálnych spôsobilostí sociálneho pracovníka, ktoré dosahuje za pomoci kvalifikovaného supervízora prostredníctvom reflexie, podpory, supervíznych metód a techník a zároveň chráni sociálneho pracovníka pred syndrómom vyhorenia. Supervízia je nástrojom pre optimalizovanie a overovanie si správnosti postupov, a jej priestorom pre hľadanie alternatív v práci sociálneho pracovníka, pre poskytnutie spätnej väzby a svojimi intervenciami chráni užívateľa služieb sociálnej práce pred poškodením až zneužitím.“ (Vaska, 2014, s. 26 In Šarišská – Balogová, 2018, s. 40)“

Supervízia je často definovaná ako pohľad zhora, alebo pohľad cez. Týmto je myslené, že supervízia, vedená supervízorom, sa pozerá cez problém na konkrétny cieľ ktorý chceme dosiahnuť, alebo sa pozerá na problémovú situáciu z nadhľadom, aby sme vedeli identifikovať cieľ a následne

určiť metódy, pomocou ktorých cieľ dosiahneme. Supervízia je orientovaná na výučbu, vedenie, reflexiu, spätnú väzbu a v určitom zmysle aj podporu supervidovanému. Supervíziou predchádzame syndrómu vyhorenia, kontrolujeme a dohliadame na používané postupy a dostávame spätnú väzbu.

Šarišská a Balogová (2018, s. 39) definujú supervíziu ako „intervenčný proces, v ktorom supervízor alebo supervízorka pomáhajú a riadia prax supervidovaného či supervidovanej v oblasti výučby, vedenia, poradenstva, pomáhania, čo sú oblasti, ktoré sa tradične spájajú so supervíziou v sociálnej práci. Supervízia je procesom, ktorý sa orientuje na podporu a rozvoj, a to konkrétne schopností osoby, ktorá je supervidovaná, v našom prípade je to samotný sociálny pracovník či pracovníčka. Potom je to oblasť efektívnej pomoci či nadobúdanie nových zručností alebo vedomostí.“

Podľa uvádzaných definícií môžeme tvrdiť, že supervízia sa taktiež venuje aj podpore a rozvoju schopností a vedomostí osoby, ktorá je supervidovaná. Schopnosti a vedomosti, ktorá supervidovaná osoba už má, supervíziou podporíme, rozviníme, prehĺbime a naučíme danú osobu tieto schopnosti náležite používať a uplatňovať ich v praxi a v bežnom živote. Týmto rozvojom zvyšujeme jej moc.

„Analytická sumarizácia vedie k presvedčeniu, že supervízia významne prispieva k posilneniu či zmocneniu sociálneho pracovníka a pracovníčky. Významnosť spočíva v tom, že tento spôsob realizuje empowerment nástrojmi a technikami, ktoré vedú nielen k podpore osobnosti sociálneho pracovníka či pracovníčky, ale aj k zlepšeniu schopnosti vnímania širších súvislostí pri práci s klientom či pomoci uchopenia možnosti svojpomoci v problémovej situácii. a súčasť supervízie považujeme schopnosť reflexivity. Vnímame ju ako dispozíciu, ktorá svojím charakterom zodpovedá vyššie popísaným aspektom, s ktorými empowerment u sociálnych pracovníkov a pracovníčok prebieha. Reflexivitu môžeme zadefinovať ako schopnosť pracovníkov a pracovníčok realizovať vlastnú činnosť súbežne s neustálym prehodnocovaním toho, čo robia, ako o tom premýšľajú, čo pri práci prežívajú a ako ich toto všetko následne ovplyvňuje...ako zručnosť, pomocou ktorej človek rozhoduje a volí, ale aj ako prax sociálnych pracovníkov a pracovníčok.“ (Tamtiež)

Empowerment – zmocňovanie a supervízia sa v mnohom prelínajú. Oba procesy pracujú s klientom pomocou vedenia, výučby, dohliadania ale aj podpory. Empowerment sa venuje pomoci klientovi pri rozvoji jeho silných stránok, podpore jeho sebavedomia, mobilizovaniu jeho síl a schopností, rozvoju osobnej moci. Tomuto všetkému sa venuje s cieľom prevzatia kontroly nad nepriaznivou životnou situáciou a následnému napredovaniu k vyriešeniu tejto nepriaznivej a problémovej situácie.

Supervízia sa venuje vedeniu, výučbe a dohľadu nad supervidovaným. Supervíziu môžeme vnímať aj ako prevenciu pred vyhorením a rozvoj osobnostných schopností a vedomostí, ako aj miesto na reflexiu a spätnú väzbu. Venuje sa pomocou reflexie a spätnej väzby podpore a rozvoju osobných

schopností a vedomostí supervidovaného, s cieľom tieto jeho schopnosti prehľbiť a následne ich vedieť použiť v praxi a bežnom živote. Supervízia zmocňuje supervidovaného.

„Zmyslom reflexivity supervízie je ozrejmienie vlastnej činnosti, vnímania, prežívania a iných javov prebiehajúcich u sociálnych pracovníkov a pracovníčok. Supervízia je technikou, ktorá v rámci svojich metód či postupov obsahuje aj budovanie schopnosti reflexivity, a tým výrazne napomáha profesionálom porozumieť nejasným okolnostiam pri práci s klientmi. Reflektujúc potvrdzujeme nevyhnutnosť absolvovania supervízie zo strany odborníkov a odborníčok v pomáhajúcich profesiách, obzvlášť v sociálnej práci. Význam realizácie supervízie v praxi sociálnych pracovníkov a pracovníčok má niekoľko prínosných hľadísk ako nepretržité odborné vzdelávanie, ktoré má efektívny vplyv aj pre organizáciu, v ktorej odborník či odborníčka pôsobí. Ďalej je to zvýšením efektívnosti poskytovaných služieb čo má vplyv práve na spotrebiteľov takýchto služieb, resp. klientov sociálnej práce. Neposledným prínosom je rozvoj schopností sociálnych pracovníkov a pracovníčok, ktoré používajú vo svojej práci s klientmi. Procesom supervízie supervízny pracovník zmocňuje supervidovaných.“ (Gugeanu, 2009 In Šarišská – Balogová, 2018, s. 40)

Kritický smer sociálnej práce aj so všetkými jeho teóriami sa vyznačuje predovšetkým jedným všeobecným prístupom – kritikou tradičnej sociálnej práce a bojom s nespravodlivým sociálnym prostredím a podmienkami, ktoré vytvára. Kritická sociálna práca sa sústreďuje na zmenu štruktúry spoločenského sociálneho prostredia, nakoľko hlavný problém vníma v tomto sociálnom prostredí a nie klientovi. Pri svojej práci využíva rôzne teórie, ktoré formujú smery krititickej sociálnej práce.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

BRNULA, P. et al. 2015. *Úvod do teórií sociálnej práce. Učebné texty / skriptá*. Bratislava : Iris, 2015. 216 s. ISBN 978-80-89726-36-3.

JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociálna práca*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2014. 108 s. ISBN 978-80-7435-413-7.

MATULAYOVÁ, T. 2011. Antiopresívne prístupy v sociálnej práci. In AADLAND, E.; MATULAYOVÁ, T. *Etické reflexie v pomáhajúcich profesiách*. Prešov : Prešovská univerzita, 2011. s. 72-79. ISBN 978-80-555-0331-8.

NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno:Zeman,2001. 168s.ISBN 80-903070-0-0.

PIKNA, J. 2018. Úvod do problematiky kritické sociálnej práce. In GAŽÍKOVÁ, E. et al. *LABOR SOCIALIS. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2018. s. 28-36. ISBN 978-80-558-1367-7.

PRUŽINSKÁ, J., LABÁTH, V. 2021. *Príručka terénnej sociálnej práce. Práca s ľuďmi z marginalizovaných skupín a s ľuďmi bez domova*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2021. 97 s. ISBN 978-80-89837-61-8.

STACHOŇ, M., VRŤOVÁ, J. 2021. *Sociálna kritika a sociálna práca*. Banská Bystrica : Belianum, 2021. 145 s. ISBN 978-80-557-1929-0.

ŠARIŠSKÁ, M., BALOGOVIÁ, B. 2018. Empowerment sociálnych pracovníkov. In *Empowerment a socioterapia*, roč. 4, 2018. č. 1, s. 37 – 44. ISSN 2453-7543.

Kontakt

Mgr. Tomáš Planka

Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta,

Univerzita Komenského v Bratislave.

planka3@uniba.sk

doc. Mgr. Barbara Nowak, PhD.,

Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta,

Univerzita Komenského v Bratislave.

nowak@fedu.uniba.sk